

**მევენახეობა-მეხეობის ლექსიკა
ზემოაჭარულში**

**VITICULTURE AND HORTICULTURE VOCABULARY
IN ZEMO ACHARIAN**

მარიამ კობერიძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი
საქართველო, გორი

Mariam Koberidze

Gori State Teaching University
Georgia, Gori

ABSTRACT

The labor activities, education, culture, lifestyle, and manners of the inhabitants of different parts of Georgia are reflected in the specialized vocabulary. The representative of one part studies the common and different nature, manners, and level of culture of the inhabitants of the other part. Specialized vocabulary enriches the literary language with pearls scattered among the people. Vine, vineyard, wine has always been the main administering of the Georgian people's economy and the characteristic of its identity. All this determines the topicality and importance of the issue to be studied. Familiarity with the ethnographic life and work-activity of the inhabitants of Zemo Achara gives us interesting material for studying the vocabulary of viticulture and horticulture. From an economic point of view, the Upper Acharistskali gorge has historically been one of the most advanced parts. One of the important sources for studying the agricultural past of this part is the toponyms related to viticulture: Venakhi, Venakhebi, Navenakhevi, Karvenakhi, Tchurispirebi, Satchuria, Tchuris Sasveni.

Venakhi (the vineyard) is confirmed by two meanings in Zemo Acharian: 1. the place where the vine is grown; 2. to denote one root of a vine. The following grape varieties are known in Zemo Adjarian according to our materials: Shavshura – ghvanura, Javakhetura, Korkaula. The geographical origin of the name of these grape varieties is indicated by the origin expression suffixes -ur-a // -ul-a. This suffix is also found in apple varieties: Tavsharula, Jabniura, Kedura, Tchvanura, Kekhura... Depending on the grain structure, grapes can be Gvalkakla (round-grained); Tsvitkakla (fine-grained), Chitvila (fine-grained grapes, resembling a bird's eye), Butko // Butkura (pump-grained). Batmana, Baraka indicates large... The color is indicated

by Kurshuma (black grapes), Lavlava (red grapes), Varvara (black plum), Kurkumela (very black). The sweet taste of the pear is called: Tapla (like sweet honey), Shakara (sweet like sugar)... Immature fruits are marked by mchakhe, mkvakhe, gokhi // gorkhlo, kepratchi.

In Zemo Acharian, all the means for the derivation are confirmed, which are found in the Georgian literary language and other dialects of the Georgian language, the principle of lexical designation gives us a difference: color, taste, origin, prevalence.

It is quite common to produce names with prefix-suffixes (sa-o, na-ev, na-ar, na-ur) and suffixes (-ur-ა //-ul-a -a) Composite decoration of names occupies an important place. Determinant-determined forms occupy leading place (p'antavashla, gverdts'itela, mskhalbat'ona, ghork'liava, ts'yalqliava, ghort'q'emala, chit'ambala, t'q'isq'urdzena, t'evandidi).

საკვანძო სიტყვები: ქართული სალიტერატურო ენა, აჭარული დიალექტი, ზემოაჭარული, მევენახეობა, მებაღეობა, ლექსიკა, სიტყვაწარმოება.

Keywords: Georgian literary language, Acharian dialect, Zemo Acharian, Viticulture, Horticulture, Vocabulary, Word production.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებთა შრომა-საქმიანობა, განათლება, კულტურა, ყოფა-ცხოვრების წესები და ზნე-ჩვეულებანი ასახულია დარგობრივ ლექსიკაში. „საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში იხმარებიან გამოთქმანი, რომელნიც ზედ გამოჭრილნი არიან საგანზედ, აზრზედ და რომელნიც იშვიათად იხმარებიან დანარჩენ კუთხეში...“ ლიტერატურული ენა უნდა გამდიდრდეს ხალხში გაბნეული ლექსიკური მარგალიტებით და არა ხელოვნურად შექმნილი სიტყვებით (გოგებაშვილი 1983: 215, 216). ეს კი საუკეთესო საშუალებაა დარგობრივი ლექსიკის შესასწავლად. „ლექსიკის შესწავლის ამ მეთოდს გარკვეული უპირატესობა აქვს. მეურნეობის ამა თუ იმ დარგის თანამიმდევრულად აღწერა მეტი სისრულით გამოავლენს ლექსიკას. დარგის აღწერისას ამა თუ იმ ლექსიკური ერთეულის მნიშვნელობა უფრო გასაგებია, ვიდრე ცალკე განმარტებისას იქნებოდა და ამგვარი აღწერა არც ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით არის ინტერესს მოკლებული“ (ჭინჭარაული 1960: 193).

ვაზი, ვენახი, ღვინო ოდითაგანვე იყო ქართველი ხალხის მეურნეობის მთავარი წარმმართველი და მისი იდენტობის მახასიათებელი. „ნიშანდობლივია, რომ ქართველ კაცს ვენახისათვის იგივე სახელი – მამული უწოდებია, რასაც სხვა შემთხვევაში მთელ თავის მამაპაპეულ მიწა-წყალს, კიდევ მეტი, რასაც თავის სამშობლოს ეძახის“ (ასათიანი 1978: 3).

ზემო აჭარის მცხოვრებთა ეთნოგრაფიული ყოფისა და შრომა-საქმიანობის გაცნობა საინტერესო მასალებს გვაძლევს მევენახეობისა და მებაღეობის ამსახველი ლექსიკის შესასწავლად. სამეურნეო თვალ-

საზრისით, აჭარისწყლის ხეობა ისტორიულად ერთ-ერთ დაწინაურებულ მხარეს წარმოადგენდა. ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერით, „და ესე არს აჭარის ჯეობა ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბანზისა, ყოველითა მარცვლითა“ (ვახუშტი 1941: 133). ვახუშტის ეს სიტყვები მეთვრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ვითარებას ასახავს, როცა ოსმალო დამპყრობლებს აჭარაში ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ ფეხი მოკიდებული.

მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულს, როცა ოსმალეთის ბატონობისაგან გათავისუფლებულ აჭარაში ცნობილმა ქართველმა მკვლევარმა თედო სახოკიამ იმოგზაურა, ეს მხარე უკვე აღარ იყო ისეთი ვენახოვანი, როგორც ვახუშტის დროს, მაგრამ ხეხილის ბაღებით აჭარა კვლავაც გამოირჩეოდა. სწორედ ამის გამო წერდა თედო სახოკია: „აჭარის შესახებ სამართლიანად ითქმის – მთლიანი ბაღიაო“ (სახოკია 1985 : 161). ზემო აჭარის სამეურნეო წარსული ყოფის შესახებ წერილობითი წყაროები ძალზე ცოტა მოგვეპოვება. ასეთ პირობებში გეოგრაფიული სახელები სანდო წყაროს წარმოადგენს ამა თუ იმ მხარის სამეურნეო წარსულის შესასწავლად (ჯანაშია 1959: 117; ქამადაძე, 1992: 55).

ზემო აჭარა რომ ვენახოვანი მხარე იყო, ამის შესახებ ნათლად მეტყველებს ვენახთან დაკავშირებული ტოპონიმები, ასევე მიწაში ჩამარხული ღვინის ჭურები, რომლებიც ხშირად გვხვდება აქაურ სოფლებში (ქამადაძე 1992 : 56).

ვაზის კულტურის მდიდარ ისტორიაზე მიგვანიშნებს ზემო აჭარაში მევენახეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები. მევენახეობის აღმნიშვნელი ადგილის სახელწოდებები მეორდება სოფლების მიხედვით.

ვენახი – სახნავ-სათესი ადგილი ტაკიძეებში, გორხანაულში, ოქროპილაურში, პაპოშვილებში, ჩანჩხალოში, ცინარეთში, წყაროთაში.

ვენახები – ვერნებში, ბარათაულში, ბესელაშვილებში, დაბაძველში... -ებ სუფიქსი ტოპონიმის მაწარმოებლად დასტურდება აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (ბედოშვილი 1980: 22, 96), შიდა ქართლურსა (კობერიძე 2009: 280) და დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ რაიონში (ჯაჯანიძე, 1976: 100, 111). გამოთქმულია მოსაზრება, რომ -ებ სუფიქსი ყოველთვის მრავლობითობას არ გამოხატავს და არც კრებითობაზე მიუთითებს, იგი გეოგრაფიული ობიექტის სიდიდეს აღნიშნავს (ჯაჯანიძე 1976: 100, 111; ქამადაძე 1992: 25). ვფიქრობთ, დასახელებულ ტოპონიმში -ებ სუფიქსი მრავლობითობაზე კი არა, სახელდებული ობიექტის სიდიდეზე უნდა მიგვანიშნებდეს (კობერიძე 2011: 39).

ნავენახევი (ნა-ევ წინა ვითარების აღმნიშვნელი პრეფიქს-სუფიქსი) – სათიბები გუდასახოში, დუაძეებში.

კარვენახი (კარ+ვენახ-ი) – სახნავი ადგილი განახლებაში (ვენახი კომპოზიციის შემადგენელი ნაწილია).

საინტერესოა ჭურთან დაკავშირებული ადგილის სახელწოდებები: ჭურისპირები (ჭურის + პირები. მსაზღვრელად გამოყენებულია ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი „ჭური“, საზღვრული

„პირები“ მრავლობითი რიცხვის ფორმითაა წარმოდგენილი) – სათიბი ადგილი გომარდულში, დიდაჭარაში.

საჭურია – სახნავ-სათესი ადგილი გორგაძეებში. სა- დანიშნულების პრეფიქსით არის ნაწარმოები. რაც შეეხება -ა სუფიქსს, ზემო აჭარაში დასტურდება მიკროტოპონიმების როგორც დამოუკიდებელ მაწარმოებლად, ისე სხვა აფიქსებთან ერთად. გეოგრაფიულ სახელებში მიუთითებს -ა-ს მაკნინებელ ფუნქციაზე, თუმცა ქონების ან თვისების გამოხატვაც შეუძლიათ (ქამადაძე 1992: 21; კობერიძე 2011: 40). ამ შემთხვევაში -ა სუფიქსი ქონებაზე უნდა მიანიშნებდეს.

ნაჭურვალი (ნა-ალ წინა ვითარების აღმნიშვნელი პრეფიქს-სუფიქსითაა წარმოდგენილი) – სამოვარი ადგილი ზემო ხევში.

ჭურის სასვენი – ადგილის სახელია სოფელ ფურტიოში (ქამადაძე 1992: 10). ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ ჩაწერილი ხალხური გადმოცემის მიხედვით, სოფელ ფურტიოს მღვდელს სხალთის ეკლესიიდან წაუღია მოზრდილი ჭური („300 ჩაფი ღვინო ჩადიოდაო“) და სოფელ ფურტიოში ერთ-ერთ ადგილს „ჩაუდგამს“. სახელი „ჭურის სასვენი“ ამიტომ შეერქვა ამ ადგილსო (ჭიჭინაძე 1895). შეიძლება ასეთი გადმოცემები არაა სანდო ტოპონიმების კვალიფიკაციისათვის, მაგრამ ზოგჯერ მათი გათვალისწინება აუცილებელია (ქამადაძე 1992: 10).

ზემოაჭარულში ვენახი ორი მნიშვნელობით დასტურდება: 1. ადგილი, სადაც ვაზია გაშენებული. 2. ერთი ძირი ვაზის აღმნიშვნელად. დიმიტრი ბაქრაძის მონაცემებით, აჭარულთან ერთად, ვენახი ამ მნიშვნელობით დასტურდება იმერულსა და გურულშიც. აღმოსავლეთ საქართველოსაგან განსხვავებით, დასავლეთ საქართველოში სიტყვა ვაზი სხვა მნიშვნელობით იხმარება. იგი რტოს ნიშნავს (ბაქრაძე 1987: 157). აჭარისაგან განსხვავებით, შიდაქართლში ვენახს უწოდებენ იმ ადგილსაც, სადაც სხვა ხილიც გვხვდება. „დამკრახული ყურძნის მტევნები, თეთრ-წითლად დამწიფებული ატმები, კომშები და საზამთრო ვაშლები სწორედ სამოთხედ ამსგავსებენ ვენახსა“ (გოგებაშვილი 1940: 221).

აჭარაში ვაზის მნიშვნელობით ყურძენიც უხმარიათ: ყურძნის ჭავლს ჩამოვიღებთ ძირში, ჩავამაგინებთ, ძირს გეძკეთებს (გიგინეიშვილი... 1961: 411).

ზემოაჭარულში, ჩვენი მასალებით, ცნობილია ყურძნის შემდეგი ჯიშები: შავშურა – მოქარვისფერო ყურძენია, გავრცელებულია ხულოს სოფლებში: ვაშლოვანში, თაგოში, ბედლეთში. ღვანურა (→ დღვან-ურ-ა. დ-ს დაკარგვით) – წითელი ფერის საღვინე ყურძენი; ჯავახეთურა – ტკბილი და სასიამოვნო გემოს მქონე ყურძენი; ხოფურა//ხოფათურა – საღვინე ყურძენი; ქორქაულა – შავი ფერის საღვინე ყურძენი. ყურძნის ამ ჯიშების სახელწოდების საფუძველი უნდა იყოს გეოგრაფიული წარმომავლობა. ამის მიმანიშნებელია სადაურობის გამომხატველი -ურ-ა// -ულ-ა სუფიქსი.

მტევნის ფიზიკურ აგებულებას გამოხატავს ლექსიკური ერთეული ტევანდიდი // მტევანდიდი (დიდმტევნებიანი, სუფრის ყურძენი). შდრ., ტიანდიდი (ქობალია 2010).

მარცვლის აგებულების მიხედვით, ყურძენი შეიძლება იყოს გვალკაკლა (მრგვალმარცვლებიანი); წვიტკაკლა – წვრილმარცვლებიანი. შდრ., ჭან. წუ-ტა//წუ-ტ-ელ-//ჭუ-ტა//მ-ჭუ-ტა//ჭი-ტა//ჭუ-ჭუ-ტა (ჩიქობავა 2008: 233). ჩიტითვალა – წვრილმარცვლიანი ყურძენი, მიმსგავსებულია ჩიტის თვალთან. ბუტკო/ბუტკურა – მოქარვისფერო, მოწითალო, ხორციანი მარცვლების მქონე ყურძენი. საბას განმარტებით: „ბუტკო - რა დაიყვავილოს და ხილი აღმოჩნდეს“ (ორბელიანი 1991: 123). შდრ., ჭან. ბუტკა, ქართ. ბუტკო „ფოთოლი, ფურცელი“. ცხადია, ბუტკო/ბუტკა ერთი და იგივე ფუძეა. მეგრულში ეს ფუძე არ ჩანს (ჩიქობავა 2008: 147). შესაძლებელია, ყურძენის სახელი უკავშირდებოდეს პუტკუნას//ბუტკუნას. შდრ., პუტკუნა მსუქანი, ფუნთულა, ბუთხუზა (ქეგლ); ბუტკუცუნა – წითელოყვია (ბავშვი) (მესხიშვილი 2006: 33). შხუმაყურძენა – მომწვანო, მსხვილმარცვლიანი ყურძენი. შდრ., ჭან. მ-ჩხუ, მეგრ. შ-ხუ, ქართ. მ-სხვილი-ი (ჩიქობავა 2008: 234).

ზემო აჭარაში გაველურებული ვაზს უწოდებენ ტყისყურძენას. შდრ. „კრიკინა – ველური ყურძენი“ (ორბელიანი 1991: 388), უსურვაზი – კრიკინა ვაზი“, ე. ი. ველური ვაზი (ორბელიანი 1993: 171).

აღ. მაყაშვილის ცნობით, უსურვაზი – ტყის ვაზი, კრიკინა ვაზი გვხვდება სხვადასხვა სახელწოდებით: ქიზიყურში ტყის ყურძენს კირკენა ეწოდება, ფშაურში – კირკენა, ქვემოიმიერულში – ზღვამლი, რაჭულში – ძღვამლი, ძღვამბლი, რძღვამლი; ლეჩხუმურში – მენცხერო, მოცხარი, ომცხვარო; გურიაში – მორცხულა; ინგილოურში – მურზლუმ, მამალ ვაზ; ჭანურში – მტკუი ბინეხი; მეგრულში – ჩიტში ყურძენი, ბურეხი, ტყარი ბინეხი; სვანურში – ტყარ ყუნზელ, ცხეკიში ყუნზელ, ჰერწშიში ყუნზელ (მაყაშვილი 1991:68).

გვხვდება ძალყურძენა//ძალა ყურძენა. ამ მცენარის ნაყოფი ყურძენის მტევანს მიაგავს და არ ჭამენ. შდრ., ჭანურში – ჯოდორ ყურძენი, მეგრულში – დიხამი მელიშია, ჯოდორიში მაცურზენაია, ღვინჯა-ღვინჯა, უჩა ტყა; სვანურში – მუყურძენოლ (მაყაშვილი 1991: 89).

ფერის მიხედვით ყურძენი შეიძლება იყოს: ყურშუმა (შავი); ლავლავა (წითელი); ქარვისფერა (ქარვისფერი), თეთრაჟ (შდრ., თეთრუშა. ბაქრაძე 1987: 157).

უგემური ყურძენი დღლუმპია. ასეთ ყურძენზე იტყვიან: წელს მარტო „დღლუმპი მოვიწითო“, „დიდვანი ტევნები აქ, მაგრამ დღლუმპიაო“.

ვენახის (ვაზის) ნორჩი ყლორტი, ლერწი ჭავლია. ხმელ ტანებ[ს] გამოკნაჭვენ, გაამეჩხერებენ (გასხვლა, გათხელება ზედმეტი ტოტებისაგან) მახასით (ვაზის მკრატლით) გადააწყობენ (ვაზის რქების გადანაწილება), გადაახარებენ (დაამყნობენ). გასხვლის შემდეგ ვაზს სისველე რომ უჩნდება, ცრემლია. ერთად შეკრული ყურძენის მარცვლები ტევანია, პიწკია. უმწიფარი ყურძენი გორხოლოა, წმაქეა (მყავე). სიმწიფეში შესული – შეთვალულია, წიფობაში შესულია, ჩამწიფებული – ჩათქვირებულია, ჩამკვარებულია, ჩაყურჭუმელებულია. „ყურძენი რომ ბერეკეთს (ბარაქას) დეადებს,

დაკრეფთ გიდელეებში (მოწულ კალათაში) საკრეფელად“ (მეკვიძეები). კაფზე ასხმული ყურძენი ყურძნი[ს] კავია (აკიდო). „ყურძენს დავწნებთ (დავწურავთ) ავაზანში (ხის ვარცლში), ტუტულიდამ (პატარა მილიდან) წვენი გავა გობში (ხის მრგვალი ვარცლი), ჭაჭა (ნარჩენი) ავაზანში დარჩება“ (აგარა) (კობერიძე 2011: 97).

ზემოაჭარული, ასევე, მდიდარია მებაღეობის აღმნიშვნელი ლექსიკით. იმის მიხედვით, თუ როდის შემოდის ხილი, შეიძლება იყოს საადრეო // საადრევე // საადრეულო (ადრე შემოსული) და გვიანურა // ნაგვიანურა (გვიან შემოსული). ხის ტოტი ტანია (მრ. რიცხვ. ტანები// ტანეფი), ფოთოლი ფურცელია (შდრ., ფურცელი (ორბელიანი 1993: 205; გაჩეჩილაძე 1976: 137); ფოთოლი (მაყაშვილი 1992 : 70), ჟვერია. „ხიებს ფურცლები სთველზე დეეჩხოტვის“ (გასცვივა) (კალოთა). ხის წვეროა კენწერო // ღენწერო, წინწკაპურა.

უმწიფარი ნაყოფი მჭახეა, მკვახეა, გოხია // გორხლოა, კეპრაჭია. ზოგი ნაყოფი ტკიბილია // ტკიპილია თაფლივით, ზოგი შაბავაა (პირს აშრობს). ხილი იკრიფება ორხაპოდ // ხაპად, საკრეფელად (ხილის საკრეფი პატარა კალათა დამაგრებული გრძელ ჯოხზე). ხილის პირველად ხილვისას (გასინჯვისას) ამბობენ: „ხილა-ხილა ეს ძველა, სხუა – ახალი“.

ხის ძირიდან ამონაყარი ნორჩი ყლორტი ბარტყია, ჩქოლია. ადგილი, სადაც ბევრი ბარტყია, ჩქოლნარია, ჩქოლნამშრელებია.

ვაშლის ჯიშებიდან ცნობილია თავშარულად (თეთრია, მოწითალო ზოლები დაჰყვება). „თავშარულად ზამთრი[ს] ვაშლია, სიწმაქე (სიმჟავე) დასცემს“ (პანტნარი). სახელწოდება უნდა უკავშირდებოდეს ქალის თავზე მოსახვევ ქსოვილს – თავშალს, მსგავსების გამო. კაკაჩა (შდრ., კაშკაშა): „კაკაჩა მოდის სთველზე, წვიტი ვაშლები იცის, თეთრ-წითელა“ (ქედლები). ჯაბნიურა: „ჯაბნიურად ზამთრის ვაშლია, მაიხოშია (სასიამოვნო სიმჟავე). „ჩქოლი ჯაბნიძეებიდამ ამევიტანეთ და გადავახარეთ“ (ტუნაძეები). კვინჭილა ვაშლი – წვრილი ნაყოფი აქვს, მაგრამ უხვმოსავლიანია. სოღამურად – მსუქანი ნაყოფი აქვს, წყლიანია, მომწვანო. ალმურა: „წვიტი ნაყოფი აქვს, ნაგვიანურა ვაშლია ალმურა“ (ირემაძეები). შაქარად – საადრეო ვაშლია, შაქარივით ტკბილი გემო აქვს. ქედურად – ზამთრის ვაშლია, წვრილია (შდრ., ქვ.აჭარ. ქედქედურა). ჭვანურად – მსხვილი ვაშლია, ნაადრევად შემოდის. ჩალად: „უწვენოა, გამეძრება (გამომრება), ჩალის გემო აქ, იმტომ ვიტყვით ჩალას“ (მერჩხეთი). ყირმიზად – წითელი ვაშლია, მსხვილია (თურქ. კირმიზი „წითელი“). კეხურად: „ყირმიზი ფერი აქ, სთვლის ვაშლია კეხურა“ (მეკვიძეები). ამ ვაშლის ჯიშის სახელწოდება კეხვი-დან უნდა მომდინარეობდეს (სოფელია შიდა ქართლში. კეხვ-ურ-ა. ვ-ს დაკარგვით). კიტრად – „წაგძელოა, წვანეა კიტრსავით“ (მეკვიძეები). მახარად – მსხვილი ვაშლია, ყვითელი, გვხვდება ხულოს სოფლებში – ბედლეთში, ბოძაურში. ლაბაშტად – დიდი ზომის ნაყოფიანი ვაშლია, წითელგვერდაა. პანტავაშლად – პანტასავით წვრილი ნაყოფი აქვს, უგემურია და პირსაც შაბავს. დემირ-ალმად – საშუალო

ნაყოფის მქონე ვაშლია, ზამთრისათვის ინახება, უხეში კანი აქვს, მოტკბოა. წიპლიკად – წვრილი ვაშლია (სახელწოდებაც აქედან მოდის). ბიავაშლად – მშრალი ვაშლია, სიდიდით ბიას (კომშს) წააგავს, ამიტომ უწოდებენ ბიავაშლას (კობერიძე 2011: 91-92).

მსხალი. მსხლის ჯიშების სახელწოდების საფუძველიც არის: გემო, ფერი, წარმომავლობა, გარეგნობა... თაფლად – ტკბილია თაფლივით, ზაფხულის მსხალია. თქლაფად – ივნისში შემოდის, უშნოდ მწიფდება, ითქლაფება (ითქვიფება), სახელწოდებაც აქედან მომდინარეობს. ბელღეთურად – დიდი ზომისაა, მშრალი და უგემურია. თავრეჯულად – საშუალო ზომის ნაყოფი აქვს, შემოდის შემოდგომით. შაქარად – „შაქარივით ტკბილია შაქარად, ჩურუგაში მოდის“ (ტუნაძეები). ბარაქად – მსხვილია, ყვითელია; მახად – ყვითელი ფერისაა, ზაფხულის მსხალია; ბათმანად – დიდი ზომისაა, კანი მწვანეა, შემოდგომურაა. სიდიდის გამო შედარებულია ბათმანთან. „მარცვლეულის (აგრეთვე – ფქვილის) ზომის საწყაო ერთეული, დაახლოებით ნახევარ ფუთამდე“ (ქეგლ 2008: 942).

ტაბაქად – მომრგვალო მსხალია, შემოდგომით შემოდის. აყირო – ზაფხულის მსხალია, კანი დაჭორფლილია, ტკბილია. სხალბატონად – კანი მომწვანო აქვს, ტკბილია, აგვისტოში შემოდის. აზარნაქი – ნოემბერში შემოდის, მწიფე ნაყოფი შავია. ჭირებულად – წვნიანია, მოზრდილი ნაყოფი აქვს, სიდიდის გამო შეჭმა ჭირს, ამიტომ უწოდებენ ჭირებულას. წენგუა – დიდნაყოფიანია. წერწეტად – „წაგძელოა, ჩურუგაში (ივლისში) მოდის“ (აგარა). ვარდანულად (სახელწოდება საკუთარ სახელს უნდა უკავშირდებოდეს) – შავი მსხალია. წყაროპილად – წყაროს პირებზე იზრდება, წვრილი მსხალია. ჭინეულად – გულაბ მსხალს წააგავს, მალე ფუჭდება, ჭიანდება; ჭურის სხალია ხეჭეჭურად. ბაჩად – მსხლის ხე დაბალია, დაგვაჯული. პაქსაურად (წარმომავლობა სოფელ პაქსაძეებს უკავშირდება) – მსხვილი ნაყოფი იცის. სანთელად – სანთელივით ყვითელი მსხალია. სახრაშუნად – მწვანეა, ჭამის დროს ხრაშუნობს. გვერდწითელად – ცალი გვერდი წითელი აქვს, ცალიც თეთრი, ზამთრისთვის შემოდის. სალომად – „ღომსავეთ იჭმის, იმტომ ქვია სალომად“ (ტუნაძეები) (კობერიძე 2011: 93).

კაკალი. ზემო აჭარა მდიდარია კაკლის // კარჭლის ხეებით. მაგარი და წვრილი კაკალი ჭიოტია, კერკეტია (შდრ., კირკიტი), სქელხეჭეპაა (სქელნაჭუჭაა), სხვილი, ხოშორი კაკალი თხელხეჭეპაა (თხელნაჭუჭაა). კაკლის წენგო ნაჭაა, წენგეროა, კურჭალაა, წებერაა, ღენჩქოა, კობერაა. „ჭრუ (უგულო) კაკალს წებერა ზედან შეეწევა (შეახმება), კარქს – დეებზლიტება (დასკდება), პირს დააფჩენს (დააღებს), ადვილად შეაშპება (შემოაძვრება), თავისით ჩამოაცლება, დაელენჩქება“ (გაიკროლება) (აგარა). „სთველზე კაკლისარეკელა ხაჯას ევტანთ ზედან, ტანეფ დავრეკთ, ავკრებთ, დავღენჩქავთ, გავკობრავთ, გავკურჭლავთ. მოსული (შემოსული) კაკალი თავისთვინაც დემკროლება ზედან და ჩამოა ძირში“ (ჯაბნიძეები). ჭყინტლ კაკალს დანით გამოკურჭვლენ (გულს გამოაცლიან). ზოგი კაკალი ბოხოხაა, ბოხვერაა, მაგრამ არა გულსავსე (შდრ. ქვ.-აჭარ. ფოხვერა). კაკლის

ნაჭუჭი ხეჭებაა. შდრ., ხეჭბი (ორბელიანი 1993: 421). „კაკალს რომ გავტებით, შით არი კაკლი[ს] გული, ნიგოზი. ორნავედ გული არი თექმელი, ზობოლი. სქელხეჭება კარჭალს წინწკინტელა (პაწაწკინტელა) გული აქ, თხელხეჭება სხულიგულაა, დოდლოა“ (მსუქანია, მსხვილია) (ირემადეები). უგულო კაკალი ჭრუა (ჭიანია), ჩლუტეა (სისავსეობა აკლია), ბჟიტია (შდრ. „ჭრუვი - ფულურო ან უგულო“ (ჩუბინაშვილი 1961: 460 ; ჩუტია (სურმავა 1979: 49).

გულიანი კაკალი გაპეჭილია (სავსეა) ხეჭეპოში, შავგულა დამპალია, ჭიანაა. „ნახევარად ლებანია, ლებან შვა უღელადა, ტყავია“ (გელაურა).

ქლიავი (შდრ., ქიზიყ. ქლიავარ; ჭან. მაროშინას ყომური; სვან. ქილვარდ, ქილვარი, ქილდავ, ქირვად (მაცაშვილი 1992: 73). ცნობილია ქლიავის ჯიშები: ღორქლივად – მსხვილი, გრძელი, ყვითელი ფერის ქლიავია; წყალქლივად (შდრ., ქვ.აჭარ. ქლიავწყალად) – მრგვალი, თეთრი ქლიავია; ვარვარად – შავი ქლიავია; ჭანჭურად (შდრ., ქვ.აჭარ. ჭანჭური) – წითელი, გრძელი ქლიავია; ოტურად – მსხვილია, მკვრივი ნაყოფი აქვს, იხლიჩება, კურკა ეცლება.

ტყემალი. „ვიცით წითელი და ყვითელი ტყემალი. წითელი ტყემალი უმფო ხოშორია, ღორტყემალა ქვია“ (ვაშლოვანი).

ბალი. ცნობილია ბლის შემდეგი ჯიშები: ბიმბალად (ხარითვალა); კახამბალი, ქვიშნამბალი (ვიშნა, ალუბალი) (შდრ. კახ. ალუმბალი; მესხ., იმერ., რაჭ. ქვიშნა; ჭან. ვიშნე; მეგრ. ქვიშნა-ბული (მაცაშვილი 1992: 15); შავი მბალი // შამბალა; ჩიტამბალად (წვრილი ბალი), წარებალად (მწარე გემო აქვს) (შდრ. იმერ., ლეჩხ., მწარე ბალი; გურ. შავბალა, შამბალა; ინგილ. ბალლუნჯი; ჭან. მტკუი ბული; მეგრ. კოლო ბული; ტყარი ბული; სვან. ცხეკიშ ჰებრა (მაცაშვილი 1992: 15); წყალბალად (თეთრი ბალი) და სხვა.

ატამი. „ატამი ვიცით სახლეჩი, ბურკა (კურკა) ადვილად ეცლება და სათქმამუნა“ (სახრავი) (მერჩხეთი). სათლელი ატმის სახელწოდებად დასტურდება სათქლემიც.

თხილი. თხილის ჯიშებია: თრაფიზონი[ს] თხილი (მსხვილი თხილი) შდრ. ბერძნული თხილი (სურმავა, 1979 : 50); ქართულად – წვიტი თხილია, წითელი ფერის; ქვათხილად (ტყის თხილი); „ქვათხილად ტყითხილია, ძნელად გასატეხი ხეჭეპი (ნაჭუჭი) აქ“; მიწითხილად (არაქისი) (შდრ., მეგრ. დიხაში თხირი (მაცაშვილი 1992 : 147).

ლეღვი. ზემო აჭარაში ცნობილია: თეთრილეღვი, გუდალეღვა (მსხვილი ლეღვი), შავალეღვი (შავი ლეღვი). „კუხე (უმწიფარი) ლეღვი შაბავადა, პირი[ს] გამოშაბვა იცის“ (ქედლები). „ლეღვი ორმოსავალადა (ორჯერ იბამს) (შდრ., ქვ.აჭარ. ორმოსხმად), ჭახეობაში (მკვახეობაში) ძეს უშვებს, კუხე ლეღვი პირს დაშუშხავს“ (დასუსხავს) (თაგო).

წაბლი. „წაბლი[ს] ბუჯეჯოს ბუჯგს ვეტყვით, თავისით გემკურჭლება და დეეტყეპება ძირს“ (ტუნადეები). შდრ., „ბუმგური – ეკლით დაბარდული“ (ორბელიანი 1991: 124).

ჟოლი (საბა: „თუთა სხვათა ენაა, ქართულად ჟოლა ჰქვია“; შდრ., ფშ. ჟოლი; მთიულ. მჟვალი, ჟვალო; ზ.რაჭ. ჟოლა; ინგილ. ქურაი (მაცაშვილი

1992: 59). „ჟოლი ვიცით თეთრი, ყურყუმელა (ძლიერ შავი) და ჭრელა, წიფობას ჩურუგაში იწყებს“ (მეკეიძეები). ჟოლი[ს] ფურცელი ჟვერია. „ჟოლი[ს] ჟვერით ბობოლს (აბრეშუმის ჭიას) გაკვევით“ (დღვანი).

ზია (კომში): „ზია ზოგი დიდვანია, ზოგი – მარჩობელა (მახრჩობელი), წვიტია, მაგრამ მაიხოში საჭმელია, სათქმაშუნოა“ (ტუნაძეები).

ამრიგად, ზემოაჭარულში მევენახეობისა და მებაღეობის აღმნიშვნელი ლექსიკა მრავალფეროვანია და საინტერესო მასალას გვაძლევს კვლევისათვის. სიტყვის საწარმოებლად აქ დასტურდება ყველა ის საშუალება, რომელიც გვხვდება ქართულ სალიტერატურო ენასა და ქართული ენის სხვა დიალექტებში; განსხვავებას ქმნის ლექსიკის სახელდების პრინციპი: ფერი, გემო, აგებულება, წარმომავლობა, გავრცელებულობა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ასათიანი 1978: ასათიანი ლ., ვაზის კულტურასთან დაკავშირებული ლექსიკა ქართულში. თბილისი, 1978.

ბაქრაძე 1987: ბაქრაძე, დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. ბათუმი, 1987.

ბედომვილი 1980: ბედომვილი, გ., ერწო-თიანეთის ტოპონიმია. თბილისი, 1980.

გაჩეჩილაძე 1976: გაჩეჩილაძე, პ., იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა. თბილისი, 1976.

გიგინეიშვილი... 1961: გიგინეიშვილი ი., თოფურია ვ. ქავთარაძე ი., ქართული დიალექტოლოგია, I, ქართული ენის კილოთა მოკლე განხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი. თბილისი, 1961.

გოგებაშვილი 1940: გოგებაშვილი ი., მოთხრობები. თბილისი, 1940.

გოგებაშვილი 1983: გოგებაშვილი ი., საგანძური. თბილისი, 1983.

ვახუშტი 1941: ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბილისი, 1941.

კობერიძე 2009: კობერიძე მ., ტოპონიმების წარმოებისათვის ფრონეს ხეობის ქართულურში. გორის უნივერსიტეტის მეორე საერთაშორისო კონფერენცია. გორი, 2009.

კობერიძე 2011: კობერიძე მ., ზემოაჭარულის დარგობრივი ლექსიკა. თბილისი, 2011.

მაცაშვილი 1991: მაცაშვილი ა., ბოტანიკური ლექსიკონი. თბილისი, 1991.

მესხიშვილი 2006 - მესხიშვილი, მ. ქართული ლექსიკონი (მასალები). თბილისი, 2006.

ორბელიანი 1991: ორბელიანი ს. ს., ქართული ლექსიკონი, I. თბილისი, 1991.

ორბელიანი 1993: ორბელიანი ს. ს., ქართული ლექსიკონი, II. თბილისი, 1993.

- სურმავა 1979: სურმავა ნ., მერისის ხეობის დარგობრივი ლექსიკიდან: აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, III. ბათუმი, 1979.
- ქამადაძე 1992: ქამადაძე მ., ზემო აჭარის ტოპონიმია. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, VIII. ბათუმი, 1992.
- ქეგლი 2008: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I. თბილისი, 2008. <http://www.ena.ge/explanatory-online>.
- ქობალია 2010: ქობალია ა., მეგრული ლექსიკონი. თბილისი, 2010.
- ჩიქობავა 2008: ჩიქობავა არნ., ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. შრომები, IV. თბილისი, 2008.
- ჩუბინაშვილი 1961: ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ. ალ. ლლონტის რედაქციითა და გამოკვლევით. თბილისი, 1961.
- ჭინჭარაული 1960: ჭინჭარაული ალ., ხევსურულის თავისებურებანი. თბილისი, 1960.
- ჭიჭინაძე 1895: ჭიჭინაძე ზ., სხალთის ტამარი: გაზეთი „ივერია“, №172. თბილისი, 1895.
- ჯანაშია 1959: ჯანაშია ს., შრომები, ტ. III. თბილისი, 1959.
- ჯაჯანიძე 1976: ჯაჯანიძე პ., წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმები. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია), №3. თბილისი, 1976.